

Stanisław Nabywaniec

Niektóre formy działalności duszpasterskiej duchowieństwa greckokatolickiego diecezji przemyskiej w okresie międzywojennym

Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej 1,
101-122

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Stanisław Nabywaniec

NIEKTÓRE FORMY DZIAŁALNOŚCI DUSZPASTERSKIEJ DUCHOWIEŃSTWA GRECKOKATOLICKIEGO DIECEZJI PRZEMYSKIEJ W OKRESIE MIĘDZYROZBIOROWYM

W ciągu wieków zmieniały się ciągle formy działalności duszpasterskiej w Kościele. Stałymi jej elementami były zawsze: Służba Boża - liturgia, posługa sakramentalna i głoszenie Słowa Bożego.

1. Niedzielną i świąteczną Msza św.

Centralnym punktem niedzielnej i świątecznej Służby Bożej była Msza św. Przepisy dotyczące sprawowania Eucharystii wydane zostały na synodzie zamojskim w 1720 r. Bardziej szczegółowe instrukcje zawierały rubryki umieszczone w księgach liturgicznych¹.

Na synodzie kładziono nacisk, by księża przestrzegali w celebracji Mszy św. tradycji Cerkwi wschodniej, by przygotowanie darów ofiarnych poprzedzające liturgię mszalną, tak zwana proskomidia, było wykonywane przez kapłana, a nie przez inne osoby. Pod karą suspensy synod nakazywał celebrować jedynie w cerkwiach i oratoriach do tego celu przeznaczonych przez poświęcenie. Wiele uwagi poświęcono temu, aby księża dbali o czystość paramentów liturgicznych i godne przechowywanie konsekrowanych Postaci². Synod diecezjalny przemyski z 1740 r. zwrócił uwagę, iż zdarzały

¹ J. Pelesz, *Geschichte der Union der katholischen Kirche mit Rom von ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, Bd 2, Wien 1880, s. 743.

² *Synodus provincialis Ruthenorum habita in civitate Zamosciae anno MDCCXX Sanctissimo Domino Nostro Benedicto PP. XIII dicata*, editio 3, Roma 1883, s. 70--74.

się częste przypadki nieprzestrzegania rubryk liturgicznych w czasie celebrowania Mszy św. Niemal każdy paroch odprawiał inaczej, niezgodnie z obowiązującymi przepisami. Nakazano zatem dziekanom, aby dopilnowali jednolitości celebrowania Służby Bożej zgodnie ze służebnikiem wileńskim. Księżom zwrócono uwagę, aby troszczyli się o to, by materia do sprawowania Eucharystii była ważna i godziwa. Zakazano zaopatrywania się w wino używane do Mszy św. u Żydów, którzy mieli rzekomo dopuszczać się fałszowania wina. Chleb na hostie powinien być czysto pszenny i nie starszy niż dwutygodniowy. Wiatyk dla chorych należało przechowywać w cynowej puszcze, w suchej postaci i w zamkniętym tabernakulum. Podczas koncelebry formułę konsekracyjną głośno wypowiadać miał tylko główny celebrans, a pozostali celebransi po cichu, nie wyprzedzając słów głównego celebransa³. Podtrzymany został zakaz odprawiania Mszy św. w domach prywatnych, bez zezwolenia biskupa. Zabroniono też łączenia z liturgią mszalną zabo-
bonnych praktyk, jak chociażby święcenia wody przed wschodem słońca⁴.

Konstytucje diecezjalne z 1746 r. polecały czynności liturgiczne wypełniać zgodnie z rubrykami, niczego nie ujmując ani nie dodając na własną rękę. Poruszone zostało również we wspomnianych konstytucjach zagadnienie ustalenia stałych godzin sprawowania niedzielnej i świątecznej Eucharystii. Dotychczas był to częsty przedmiot sporów, gdyż kolatorzy i szlachta domagali się, by księża czekali na nich z rozpoczęciem Mszy św., niektórzy zaś proboszczowie na przekór odprawiali Służbę Bożą bardzo wcześnie rano. Wprowadzono zatem nakaz, aby Msza św. w niedziele i święta odprawiana była o stałej godzinie, którą ustalono na dziesiątą przed południem. Księża mieli o tym powiadomić wszystkich wiernych. Na kwadrans przed rozpoczęciem Mszy św. powinny odezwać się dzwony cerkiewne⁵.

W niektórych ośrodkach, gdzie pracowało więcej księży, porządek nabożeństw był bardziej bogaty. Przykładem może być cerkiew Przemienienia Pańskiego w Jarosławiu. Porządek nabożeństw dla tej cerkwi ustalony i zatwierdzony został przez bpa Onufrego Szumlańskiego 20 III 1759 r. i dotyczył nie tylko niedziel i świąt cerkiewnych, ale także dni powszednich. Według tego rozporządzenia prymarię należało odprawić o godzinie 5⁰⁰. Była to Msza św. recytowana z wystawieniem Najświętszego Sakramentu. O godzinie 6⁰⁰ przewidziana była śpiewana lub recytowana jutrznia, w któ-

³ H. Łakota, Try synody peremyski w XVI-XIX st. Peremyszl 1939, s. 48.

⁴ Tamże, s. 47.

⁵ Tamże.

rej uczestniczyć powinni wszyscy kapłani stanowiący kolegium. W razie przeszkody godzono się na obecność tylko jednego wikarego. Po zakończeniu jutrzni w niedzielę miała miejsce nauka katechizmowa dla dorosłych i dzieci, prowadzona przez jednego z wikarych. Zakończenie katechezy ustalono na 8³⁰. Ze względu na nadzwyczajne okoliczności naukę katechizmu można było przenieść na godziny popołudniowe. Śpiewana Służba Boża - suma - odprawiana była tylko w niedziele i święta o 8³⁰, a bezpośrednio po niej trzecia Msza św. recytowana. W czasie sumy po odczytaniu Ewangelii jeden z wikarych był zobowiązany do wygłoszenia kazania. Codziennie w dni powszednie o 16⁰⁰ przewidziane były nieszpory w asyście wikarych. Był to zatem jak widać obowiązek ciężący na proboszczu. Proboszcz i wikarzy zobowiązani byli do odprawienia co tydzień po dwie Msze św. za fundatorów cerkwi: w poniedziałki i wtorki za fundatorów z rodziny Wapińskich, a w środy i czwartki za krewnych fundatorów i innych dobroczyńców. W piątki i w soboty intencją mszalną objęte były dusze w czyścicu cierpiące. Ponadto nakazano przestrzegać „danego od Apostołów zwyczaju błogosławienia chleba” po zakończeniu sumy⁶.

Obowiązki duchownych greckokatolickich po 1772 r. w zaborze austriackim nie uległy pomnożeniu⁷. Podobnie jak w czasach przedrozbiorowych pojawiały się przypomnienia władzy cerkiewnej o pobożnym celebrowaniu śpiewanej jutrzni i Mszy św. w niedziele i święta dla parafian. Nie brakowało też kolejnych dekretów i rozporządzeń cywilnych dotyczących zagadnień liturgicznych i liturgiczno-prawnych. Główną ideą przyświecającą wiedeńskim reformatorom była unifikacja obrzędów liturgicznych. Za wzorową agendę liturgiczną przyjęto rytuał rzymski. Wszelkie czynności liturgiczne nie występujące w tym rytuale uznano za zniesione. Tak sztywne ramy przepisów liturgicznych nie zezwalały na różnorodność wpływającą chociażby z odrębności obrządków. Rozbudowanej liturgii cerkiewnej nie dało się jednak wstawić w ciasne ramy potrydenckiego rytuału rzymskiego. Znalazło to oddźwięk w apelacjach biskupów greckokatolickich kierowanych do Gubernium we Lwowie. Kiedy dekret cesarski z 26 III 1783 r. zakazał błogosławieństw dokonywanych nad chlebem i winem oraz chlebem i wodą, biskup przemyski M. Ryłło skierował do Gubernium pytanie,

⁶ WAPP (Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Przemyślu) ABGK (Akta Biskupstwa Greckokatolickiego), Kopie praw i przywilejów dotyczących cerkwi i parafii, sygn. supl. 60, s. 16.

⁷ H. Zschokke, *Die theologischen Studien und Anstalten der katholischen Kirche in Österreich*, Wien 1894, s. 1027.

czy dotyczy to również liturgii cerkiewnej. Otrzymał odpowiedź podpisaną przez gubernatora J. Brigiddo z dnia 6 V 1784 r., że przez sam fakt iż ryt ten nie występuje w rytuale rzymskim, należy go zaniechać⁸.

Pewne ustępstwa poczynione zostały w 1786 r., kiedy to Gubernium uznając fakt dużego zróżnicowania pomiędzy rytuałem rzymskim i rytuałem greckokatolickim, wydało 31 marca polecenia, aby teksty liturgiczne - benedykcje, egzorcyzmy - zawarte w rytuale cerkiewnym przełożyć na język łaćski i przedłożyć je do zatwierdzenia w urzędzie gubernialnym⁹.

Gubernium co najmniej dwukrotnie wydawało zakaz zbierania kolekty w czasie Mszy św. na tacę. Były to zakazy z 12 III 1785 r. i 3 VII 1786 r. Ofiarę należało zgodnie z zaleceniem gubernialnym wrzucać do zamkniętych puszek, co miało uniemożliwić nadużycia finansowe. Klucz do tej skarbonki powinien być przechowywany u proboszcza¹⁰. Dnia 21 I 1790 r. ustalony też został przez władze państwowe nowy porządek nabożeństw, który obowiązywał w całej Galicji. Z pisma bpa Ryłły z 31 VII 1790 r. wynika, że w przypadku obrządku greckokatolickiego pokrywał się on z dotychczasowym porządkiem niedzielnych i świątecznych Mszy św.¹¹.

Nie udało się jednak wyeliminować starych nawyków i przyzwyczajzeń dotyczących czasu i sposobu sprawowania Służby Bożej przez duchowieństwo greckokatolickie. Z listu pasterskiego bpa Ryłły z 30 VIII 1789 r. wynika jasno, że w niedziele i święta zamiast przepisanej Mszy św. śpiewanej niektórzy księża greckokatolickcy odprawiali recytowane, diacy w pośpiechu i niezrozumiale wypowiadali należące do nich części tekstów liturgicznych. Bezpośrednio po zakończeniu liturgii księża zajmowali się sprawami gospodarczymi. Jeżeli nie otrzymali z tytułu intencji mszalnej stypendium celebrowali w pośpiechu, niedbale i niezrozumiale, posuwając się do nieartykułowanego mruczenia. Nie przestrzegano też w wigilie świąt i uroczystości chrystologicznych i maryjnych obowiązującego czasu - po zachodzie słońca - odprawiania *primae noctis*¹².

⁸ WAPP ABGK, Pisma z Gubernium do biskupa przemyskiego 1772-1286, sygn. 203, k. 156 (Gubernium do bpa M. Ryłły - 6 V 1784 r.).

⁹ Tamże, sygn. 204, s. 301-302 (Gubernium do bpa M. Ryłły - 31 V 1785).

¹⁰ Tamże, Zarządzenia, listy pasterskie itp. biskupa Maksymiliana Ryłły 1783-1792, sygn. 9518, b.s., Kurrendy, sygn. 207, s. 336.

¹¹ Tamże, Pisma okólne, zarządzenia, listy pasterskie biskupów i konsystorskie 1787-1818, sygn. 3507, s. 57; B. Kumor, Ustrój i organizacja Kościoła w Polsce w okresie niewoli narodowej 1772-1918, Kraków 1980, s. 587

¹² WAPP ABGK, Abolitio spiritualium abussum, sygn. 1443, s. 66-67.

Nadal pozostawał problem punktualności odprawiania nabożeństw i Mszy św. w niedziele i święta, czego dowodem jest wspomniany list bpa M. Ryły z 31 VIII 1790 r. Kolatorzy niekiedy przychodzili na Mszę św. niedzielną i świąteczną dopiero około południa, a proboszczowie musieli na nich czekać w upale lub na mrozie, trzymając ludzi przez kilka godzin w cerkwi. Jeśli któryś z proboszczów sprzeciwiał się tej praktyce, kolatorzy stosowali szantaż, grożąc odebraniem lub zatrzymaniem dziesięciny. Biskup nakazał mimo wszystko przestrzegać ustalonego porządku i Msze św. rozpoczynać nie w południe ale o godzinie 10⁰⁰¹³. W wyniku przeprowadzonej regulacji parafii zrodziła się potrzeba odprawiania niedzielnej i świątecznej Mszy św. w cerkwiach filialnych. Normale z 7 XI 1794 r. nakazywało odprawianie Służby Bożej w cerkwiach filialnych¹⁴. Ze względu jednak na problemy kadrowe w szeregach duchowieństwa greckokatolickiego normale to było jedynie *piium desiderium*.

Biskup występował też przeciwko praktyce odprawiania Służby Bożej posługując się nieaprobowanymi księgami liturgicznymi¹⁵. W tym wypadku miał na myśli nie aprobatę cerkiewną, ale państwową, gdyż patent cesarski z 24 III 1781 r. zabraniał pod karą konfiskaty posługiwania się księgami liturgicznymi wydawanymi za granicą i stamtąd sprowadzanymi. Patent zapewniał nasycenie rynku księgami liturgicznymi wydawanymi w cesarstwie, ale pozostawało to tylko w sferze obietnic. Jeszcze w 1790 r. biskup zwracał uwagę Gubernium na brak potrzebnej ilości ksiąg liturgicznych. Brak ten odczuwano nawet w katedrze przemyskiej, do której przekazano księgi ze skasowanego klasztoru bazylikańskiego w Szczepłotach¹⁶.

Na przestrzeni lat dokonały się też zmiany dotyczące liturgii, nie sterowane dyrektywami prawnymi, ale siłą zwyczaju. W cerkwiach zaczęto wprowadzać używanie dzwonek ołtarzowych na wzór kościołów łacińskich, a gdzieś tam także organów. Otwierano carskie wrota, a nawet usuwano ikonostasy, jako pozostałość schizmy. Księża zaczęli używać niestosowanych dotąd w Cerkwi humerałów¹⁷. Dokonywało się to niewątpliwie w ramach procesu latynizacji obrządku, który to proces niekoniecznie był inspi-

¹³ Tamże, Pisma okólne, sygn. 35-7, s. 56-57.

¹⁴ Tamże, Ewidencja normaliów, sygn. supl. 100, s. 28.

¹⁵ Tamże, Abolitio, sygn. 1443, s. 67; Kurrendy, sygn. 207, s. 86

¹⁶ Tamże, Kurrendy, sygn. 207, s. 86; Manipulationis obiecta consistorii, sygn. 1288, b.s.

¹⁷ J. Pelesz, dz. cyt., s. 743-744.

rowany przez łacinników, ale dokonywał się raczej pod wpływem absorpcji kultury łacińskiej - polskiej - przez niektóre środowiska unickie - ruskie.

2. Sprawowanie sakramentów.

Posługa sakramentalna to kolejna bardzo istotna dziedzina pracy duszpasterskiej. Nic też dziwnego, że synod zamojski z 1720 r. poświęcił temu zagadnieniu niemało miejsca w rozdziale „De Sacramentis, eorumque administratione”¹⁸.

Szafarzem zwyczajnym sakramentu chrztu był w myśl synodu zamojskiego proboszcz lub kapłan przez niego delegowany. W razie potrzeby oczywiście szafarzem tego sakramentu mógł być nie tylko diakon, ale też i laik, w tym także kobieta. Nakazano, aby pouczono w tym zakresie akuszerki, które mogłyby w wyniku konieczności udzielić chrztu z wody. Bez ważnej przyczyny nie należało udzielać chrztu w domach prywatnych, lecz tylko w cerkwi. Przy udzielaniu sakramentu chrztu wymagana była obecność dwojga rodziców chrzestnych. Formułę sakramentalną synod podał w języku łacińskim w następującym brzmieniu: „Baptizatur servus vel serva Dei N. in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. Amen”. Zabroniono natomiast powtórzenia po każdej części formuły słowa „amen”¹⁹. Synod diecezjalny z 1740 r. powtórzył niektóre postanowienia synodu zamojskiego, a więc zakaz chrzczenia dzieci w domach prywatnych bez naglącej potrzeby. Zabraniano księżom greckokatolickim udzielania chrztu dzieciom z rodziców obrządku łacińskiego. Zagadnienie to poruszono też w okólniku z 1789 r. Zakaz ten nie obowiązywał w wypadku, gdy wymagał tego stan zdrowia dziecka. W takich przypadkach nie należało jednocześnie udzielać bierzmowania, co byłoby niezgodne z praktyką Kościoła łacińskiego. By uniknąć ewentualnych komplikacji związanych z pokrewieństwem duchowym wystąpiono przeciwko obecności więcej niż dwojga chrzestnych²⁰. Gubernium rozporządzeniem z 3 X 1787 r. zakazało w zimie chrzczyć dzieci zimną wodą. W 2 lata później wydany został zakaz chrzczenia Żydów przed ukończeniem przez nich 18 roku życia. Z polecenia tegoż Gubernium bp Ryłło w piśmie do duchowień-

¹⁸ Synodus 1720, s. 60-91.

¹⁹ Tamże, s. 63-64; J. Fedorow, Zamojski synod, Bohosłowa, R. 1973, s. 39.

²⁰ WAPP ABGK. Ewidencja normalistów 1787-1823, sygn. supl. 100, s. 5-6; M. Łakota, dz. cyt., s. 47.

stwa z 31 X 1790 r. zakazał prywatnym duchownym dominialnym chrzczenia dzieci z wioski, a uroczysty obrzęd chrzcielny odkładać nieraz na wiele miesięcy później. Udzielenie chrztu zostało zarezerwowane tylko proboszczom²¹.

W obrządku greckokatolickim kapłani posiadali uprawnienia udzielania bez wymaganej ważnej czy nadzwyczajnej przyczyny sakramentu bierzmowania. Sakramentu tego udzielano bezpośrednio po ochrzczeniu dziecka. Synod zamojski zwyczaj ten podtrzymał²². W 1740 r. zabroniono udzielania sakramentu bierzmowania wraz ze chrztem, jeżeli chrzest nie był udzielany w cerkwi. Wydano też przepisy dotyczące olejów św. Miały one być przechowywane koniecznie w cerkwi, a nie w domu. Ich ważność określona została na 1 rok i 6 tygodni. Dostarczone do parafii miały być najpóźniej do Zesłania Ducha Świętego, a stare zwrócone do uroczystości Przemienienia Pańskiego. Pod karą więzienia i utraty parafii zakazano używania olejów św. do celów nie związanych z szafowaniem sakramentów, a więc do usuwania bielma z oczu i do czarów²³.

Synod zamojski przewidywał trzykrotną w ciągu roku spowiedź wszystkich wiernych - spowiedź wielkanocna pod karą ekskomuniki, w uroczystość Zaśnięcia NMP i w okresie Bożego Narodzenia. Spowiedź należało odprawić indywidualnie nie zbiorowo, z zachowaniem ścisłej tajemnicy ze strony spowiednika oraz z zapewnieniem warunków pełnej dyskrecji, tak by penitent nie był słyszany przez osoby postronne. Prawo słuchania spowiedzi przysługiwało jedynie proboszczom. Inni kapłani, w tym wikariusze i zakonnicy musieli posiadać specjalną zgodę i aprobatę biskupa. W przeciwnym razie podlegali ipso facto ekskomunice. Synod przewidywał również istnienie rezerwatów papieskich i biskupich. Te ostatnie miały być ogłaszane przez biskupów publicznie każdego roku. Zasugerowano jednocześnie, by rezerваты biskupie nie były nazbyt liczne. W 1740 r. podano katalog obowiązujących w diecezji przemyskiej rezerwatów, o których należało poinformować wiernych. Były to: apostazja, herezja, dobrowolne zabójstwo, czynne znieważenie rodziców i duchownego, usiłowanie zgubienia kogoś w podróży, czary i wróżby, przewrotne używanie Pisma św., dobrowolny abortus, unikanie potomstwa, gwałt, zawarcie małżeństwa z osobą spokrewnioną lub taką, która złożyła ślub czystości, zboczenie seksualne, krzywoprzysięstwo

²¹ WAPP ABGK, Ewidencja normalistów, sygn. supl. 100, s. 5-6; Pisma okólne, sygn. 3507, s. 56-57.

²² Synodus 172, s. 66-67.

²³ H. Łakota, dz. cyt., s. 41-48.

lub kłamstwo w sądzie, bluźnierstwo przeciw Bogu i świętym, spalenie domu i innych cudzych rzeczy, bezprawne przywłaszczenie dóbr duchownych oraz nierząd. W niebezpieczeństwie śmierci rozgrzeszyć mógł każdy kapłan. Od spowiednika wymagano znajomości na pamięć formuły rozgrzeszenia. Spowiedź odbywać się powinna w wyznaczonym w cerkwi miejscu - nie było mowy o konfesjonale. Penitenta należało przeegzaminować ze znajomości Dekalogu i grzechów głównych, a pokutę dostosować do wielkości wyznanych win. Księża zachęcać powinni do czterokrotnej spowiedzi w ciągu roku. W konstytucjach diecezjalnych z 1765 r. zabroniono ponadto odmawiania z pobudek osobistych posługi sakramentalnej i odpędzania od przystępowania do Komunii św. wielkanocnej²⁴.

Józefinizm przyniósł kolejne przepisy, prawa i rozporządzenia dotyczące spowiedzi. Dekrety nadworne z 24 II 1779 r. i z 23 III tr. oraz dekret z 13 XII 1784 r. zabraniały spowiednikom nakładania na penitentów bez wiedzy i zgody Gubernium pokuty publicznej²⁵. Wypowiedziana też została wojna wszelkiego rodzaju rezerwatom papieskim. Dekret nadworny z 14 IV 1781 r. oświadczał, że bulle in Coena Domini nigdy nie były w Austrii zaaprobowane, wobec czego nie istnieją żadne rezerwaty papieskie, do których mieliby stosować się spowiednicy na terenie cesarstwa. Z rytuałów nakazano usunąć teksty o tych bullach pod karą 50 zł reńskich²⁶. Pismo gubernialne z 16 IX 1783 r. nakazało biskupowi Rylle - co też biskup uczynił w okólniku z 3 XI 1783 r. - aby w pismach jurysdykcyjnych dawanych duchowieństwu upoważnionemu do słuchania spowiedzi wykreślona została klauzula dotycząca rezerwatów papieskich zawartych w bullach in Coena Domini. Gubernium nakazało, aby zamiast stosowania rezerwatów lepiej pouczać wiernych w sprawach moralności chrześcijańskiej. Miało to zapobiegać odstraszeniu wiernych od korzystania ze spowiedzi²⁷. Pod naciskiem rozporządzeń rządowych bp M. Ryłło w okólniku z 14 XI 1788 r. nakazał wycofać z użytku podręczniki teologii moralnej autorstwa Kiszki, ze względu na zamieszczone tam sześć rozdziałów wyjaśniających kazusy w duchu bulli

²⁴ Synodus 1720, s. 76-77; H. Łakota, dz. cyt., s. 48, 65, 67.

²⁵ WAPP ABGK, Kurrendy, sygn. 207, s. 265; Pisma z Gubernium, sygn. 204, s. 13 (Gubernium do bpa M. Ryłły - 4 I 1785 r.).

²⁶ Tamże, Protokół rozporządzeń państwowych i konsystorskich 1781-1817, sygn. 9588, s. 2; G. Rechberger, *Enchiridion Juris ecclesiastici Austriaci*, Lincii 1809, s. 139.

²⁷ WAPP ABGK, Pisma z Gubernium, sygn. 202, k. 513-514 (Gubernium do bpa M. Ryłły - 16 IX 1783 r.); Kurrendy, sygn. 207, s. 338.

Coena Domini²⁸. Rezerwy biskupie zostały zachowane i utrzymane w mocy prawnej²⁹. Pisma zezwalające na słuchanie spowiedzi z nakazu Gubernium powinny być drukowane i podlegać uprzedzającej cenzurze państwowej³⁰. Zakazano również duchowieństwu obu obrzędów pobierania opłat z okazji spowiedzi wielkanocnej³¹.

Tradycją Kościoła wschodniego było udzielanie sakramentu namaszczenia chorych przez siedmiu kapłanów. Ponieważ w praktyce było to bardzo trudne do zrealizowania, zezwolono na obecność tylko trzech, a ostatecznie nawet jednego kapłana. Chory mógł przyjąć ten sakrament tylko jeden raz podczas trwania tej samej choroby. Obrzęd sakramentu chorych przewidywał czytanie Apostoła, fragmentu Ewangelii, modlitwę nad chorym i jednorazowe namaszczenie z wymówieniem również tylko raz formuły sakramentalnej³².

Akta powizytacyjne, ani sprawozdania składane przez dziekanów nie odnotowały przypadków niestosowania się kapłanów udzielających sakramentu chorych do obowiązujących przepisów liturgicznych, co pozwala mniemać, że nadużyć w tym względzie nie było, a przynajmniej nie były one częste lub zbyt rażące.

Asystowanie przy zawieraniu małżeństw obwarowane było licznymi przepisami prawa cerkiewnego. W okresie porozbiorowym dołączono cały pakiet norm cywilnych, które niekiedy znosiły dotychczas obowiązujące kanony i zastępowały je. Prawo cerkiewne zezwalało na błogosławienie małżeństw po uprzednim wygłoszeniu trzech zapowiedzi w czasie niedzielnych Mszy św. Wymagany wiek narzeczonej 12 lat, dla narzeczonego 14 lat. Narzeczeni mieli obowiązek uprzedniego przystąpienia do spowiedzi i Komunii św. Obrzęd powinien odbywać się po Mszy św. Proboszcz nie mógł asystować przy zawieraniu małżeństwa poza cerkwią. Jeżeli narzeczeni nie byli jego parafianami lecz zbiegami lub bezdomnymi i wówczas, gdy chodziło o wdowę lub wdowca nie mogących w sposób pewny dowieść śmierci współmałżonka, nie mógł błogosławić małżeństw bez uzyskania dla nich wy-

²⁸ Tamże, *Exercitium iurium episcopalium in gratiosis in quantum hac ad nullam superiorem rubricam spectant*, sygn. 1286, b.s.

²⁹ Tamże, *Protokół rozporządzeń*, sygn. 9588, s. 2.

³⁰ Tamże, *Pisma z Gubernium*, sygn. 202, k. 573 (Gubernium do bpa M. Ryłły - 28 X 1783 r.).

³¹ Tamże, *Zarządzenia*, sygn. 9518, b.s.

³² *Synodus 1720*, s. 78-80; H. Łakota, dz. cyt., s. 50; J. Fedoriw, dz. cyt., s. 39.

maganej dyspensy od przeszkód. W czasach austriackich zakaz objął jeszcze żołnierzy nie mających zaświadczenia od swego kapelana wojskowego³³.

Reskryptem cesarskim z 30 VIII 1782 r. anulowane zostały wszelkie skutki prawne zaręczyn, które odtąd uznano za niepotrzebne³⁴. Narzucone zostały też nowe przepisy dotyczące dyspens małżeńskich. Biskupom przyznane zostało na mocy dekretu nadwornego z 25 X 1781 r. prawo do udzielania dyspens od przeszkód kanonicznych nie wynikających z prawa Bożego i naturalnego. Dyspens tych mogli udzielać biskupi motu proprio. Dotyczyło to również przeszkód ukrytych, w których to przypadkach spowiednicy winni byli odsyłać swoich penitentów do własnego biskupa³⁵. Dyspensowanie od trzeciej zapowiedzi przedślubnej dekret nadworny z 7 VII 1783 r. przyznał władzy świeckiej³⁶. W sprawach dyspens do trzeciego i czwartego stopnia pokrewieństwa i powinowactwa Gubernium lwowskie 15 VII 1788 r. poleciło zwracać się nie bezpośrednio przez zainteresowanych, lecz miejscowy proboszcz powinien złożyć prośbę o taką dyspensę u własnego dziekana, lub jednego z dziekanów wyznaczonych do pośrednictwa z władzami cywilnymi na terenie cyrkułu³⁷. Od przeszkód małżeńskich wynikających z pokrewieństwa i powinowactwa drugiego stopnia mógł dyspensować biskup diecezjalny³⁸.

Obok przeszkód wynikających z norm kanonicznych i cywilnych istniały również przeszkody a raczej utrudnienia, których źródłem były niektóre dominia. Nie mieściły się one w żadnych rozporządzeniach rządowych ani cerkiewnych i były po prostu przejawem nadużycia. Gubernium 14 VIII 1790 r. przesłało w tej sprawie pismo do konsystorza przemyskiego, a ten z kolei okólnikiem z 31 VIII 1790 r. powiadomił duchowieństwo diecezjalne i zakonne, aby nie respektowało przeszkód stawianych przez dominia, a trzymało się tylko tych przepisów, które zostały opublikowane drogą urzędową³⁹.

³³ Synodus 1720, s. 78-80; H. Łakota, dz. cyt., s. 51, 73.

³⁴ WAPP ABGK. Kurrendy, sygn. 206, s. 42; Patenty cesarskie 1780-1802, sygn. 9625, b.s.; Protokół rozporządzeń, sygn. 9588, s. 21.

³⁵ Tamże, Protokół rozporządzeń, sygn. 9588, s. 2; G. Rechberger, dz. cyt., s. 136-137.

³⁶ WAPP ABGK, Pisma z Gubernium, sygn. 202, k. 374 (Gubernium do bpa M. Ryłły - 22 VII 1783 r.).

³⁷ Tamże, Matrimonialia, sygn. 1331, s. 173.

³⁸ G. Rechberger, dz. cyt., s. 136.

³⁹ WAPP ABGK, Pisma okólne, sygn. 3507, s. 56-57.

Praktycznie cała Cerkiew greckokatolicka w Galicji znajdowała się w bezpośrednim kontakcie z Kościołem rzymskokatolickim. Dawało to okazję do licznych kontaktów między wiernymi obu obrządków, które prowadziły do częstych mieszanych związków małżeńskich. Do roku 1788 sprawy te były normowane przez konstytucję papieską Benedykta XIV „Etsi pastoralis” wydaną 26 V 1742 r. Konstytucja postanawiała, że w przypadku małżeństw między obrządkowych, asystować przy ślubie powinien proboszcz narzeczonego. Dekret nadworny z 20 VII 1788 r. usuwał bullę papieską, wprowadzając możliwość zawierania związku małżeńskiego wobec dowolnie wybranego proboszcza tak narzeczonego jak i narzeczonej i w dowolnej świątyni - kościele łacińskim, cerkwi greckokatolickiej, czy w kościele ormiańskim⁴⁰.

Uległ również zmianie wymagany do zawarcia małżeństwa wiek narzeczonych. Dekret nadworny z 3 I 1791 r. wiek narzeczonego ustalił na 19 lat, a narzeczonej na lat 15⁴¹. Określony został również dekretem z 11 X 1784 r. czas, kiedy należało błogosławić małżeństwa. Mogły to być tylko godziny przedpołudniowe. Proboszczowie zobowiązani byli do przestrzegania tego czasu pod karą 12 fl. wpłacanej do Kasy Ubogich⁴².

3. Głoszenie Słowa Bożego.

Powołując się na decyzję Soboru Trydenckiego, nakazującą głoszenie kazań w niedziele i święta, synod zamojski polecił również kapłanom greckokatolickim przepowiadać Słowo Boże w niedziele i święta po odczytaniu Ewangelii lub w innym stosownym czasie, gdy wierni będą zebrani w cerkwi. Zaniedbujący ten obowiązek powinni być ukarani, nawet zdjęciem z urzędu⁴³. Na synodzie nie wzięto jednak pod uwagę, że niskie przygotowanie teologiczne duchowieństwa greckokatolickiego nie dysponowało go do publicznego wyjaśniania tekstów biblijnych. W diecezji przemyskiej sprawy głoszenia kazań i homilii normował synod diecezjalny z 1693 r. Ponieważ zdarzało się - co stwierdzono na synodzie, że głoszący Słowo Boże sami nie rozumieli poprawnie Pisma św., dlatego nikt nie mógł bez zezwo-

⁴⁰ Tamże, Matrimonialia, sygn. 1331, s. 189.

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże, Pisma z Gubernium, sygn. 203, k. 388 (Gubernium do bpa M. Ryłły - 28 X 1784 r.).

⁴³ Synodus 1720, s. 58-59.

lenia swojego ordynariusza głosić Słowa Bożego. Ustalona została natomiast praktyka, że z ambon w czasie przeznaczonym na kazanie odczytywano homilie z zaoprowianych zbiorów kazań, bez dodawania czegokolwiek i bez własnego komentarza. Posłużyć się można było także zatwierdzonym na soborze florenckim katechizmem⁴⁴. W praktyce okazywało się, że księża grekokatolicy całkowicie zaniedbywali głoszenia czy też odczytywania kazań⁴⁵. Księża diecezjalni w diecezji przemyskiej nie głosili misji ludowych. Działalnością tą zajmowali się bazylianie⁴⁶.

Dwór wiedeński zmierzał do uczynienia z ambon trybuny rządowej. W 1778 r. nakazano głoszenie kazań „patriotycznych” mających złagodzić panujące wśród ludności niepokoje zrodzone przez dokonywanie poborów do wojska⁴⁷. Księża, przynajmniej ich cześć, niechętnie odnosili się do tych decyzji. Wielu broniło się przed tym, by stać się biernym wykonawcą poleceń rządowych. Gubernium lwowskie pismem z 22 VII 1783 r. powiadomiło bpa M. Ryłłę, że wielu dziekanów, proboszczów i zakonników nie wypełniało poleceń rządowych. Gubernium lwowskie z naciskiem nakazywało biskupowi wymóc na tych księżach posłuszeństwo woli cesarskiej nawet przy użyciu policji⁴⁸. Księża nie wygłaszali kazań politycznych. Zachowane tematy kazań i homilii z tego okresu nie wskazują na poruszanie w nich zagadnień politycznych. Rozpowszechnianie rozporządzeń państwowych jak z tego wynika ograniczono w zasadzie do ogłoszeń i komunikatów podawanych w cerkwiach. Bp M. Ryłło, zapewne z polecenia Gubernium w okólniku z 4 V 1781 r., nakazał duchowieństwu głosić w niedziele i święta podczas Mszy św. nauki dla dorosłych. Nie było to jednak przestrzegane, skoro w kurendzie z 30 VIII 1786 r. ten sam nakaz został ponowiony. W międzyczasie 16 III 1786 r. - Gubernium powiadomiło o zniesieniu dotychczasowych kar za zaniedbywanie głoszenia kazań. W ich miejsce

⁴⁴ H. Łakota, dz. cyt., s. 20.

⁴⁵ A. Korczok, *Die griechisch-katholische Kirche in Galizien. Mit einem Vortwort von Prof. Dr. Haase. Die Aufgaben der osteuropäischen Religionswissenschaft*, Leipzig 1921, s. 15.

⁴⁶ WAPP ABGK, Pisma z Gubernium, sygn. 200, s. 27 (Bp M. Ryłło do Gubernium - 28 X 1782 r.).

⁴⁷ B. Kumor, dz. cyt., s. 586.

⁴⁸ WAPP ABGK, Pisma z Gubernium, sygn. 202, k. 384 (Gubernium do bpa M. Ryłły - 22 VII 1783 r.).

wprowadzono obowiązek składania przez proboszczów co roku egzaminów, których wyniki przedstawiane miały być urzędowi gubernialnemu⁴⁹.

Rok 1783 przyniósł szczegółowe przepisy dotyczące działalności kaznodziejskiej i katechetycznej⁵⁰. Dekret poświęcony kaznodziejstwu wydany został 4 II 1783 r. Jego treść za pośrednictwem Gubernium skierowana została 28 II tr. do diecezji⁵¹. Do duchowieństwa w diecezji przemyskiej dekret ostatecznie dotarł w kurendzie z 9 IV 1783 r. Postanowienia dekretu zawarte zostały w kilku punktach:⁵²

- w głoszeniu Słowa Bożego należało ściśle trzymać się tekstu Ewangelii; sformułowania użyte w kazaniach nie mogły być dwuznaczne, ani nie mogły zawierać żadnych aluzji pod adresem władzy państwowej,
- zakazana została krytyka ksiąg zaaprobowanych przez cenzurę państwową,
- nie wolno też było krytykować obowiązującego prawa i wydawanych przepisów państwowych,
- nie należało zbyt rozwijać tematu; unikać natomiast powinni kaznodzieje wszelkich kontrowersji i nowatorstwa,
- kazania miały podkreślać praktyki codziennego życia chrześcijańskiego, tworząc cały cykl rozpoczynający się w pierwszą niedzielę adwentu,
- rezultatem kazania miało być nie tylko pouczenie „rozjaśniające umysł, ale i pobudzenie do życia cnót i czynienia serca lepszymi”,
- przemawiając do prostego ludu nie należało popisywać się oratorstwem, ale wygłaszać zrozumiałe rodzinne pogadanki, wpływające na pozytywne prowadzenie życia rodzinnego i modlitwę,
- każde kazanie należało przygotować na piśmie, podać datę, miejsce jego wygłoszenia, oraz nazwisko autora - kaznodziei,
- bez ważnej przyczyny nie wolno było zmieniać ustalonego całorocznego cyklu kazań.

W sprawie unikania trudnych sformułowań w czasie głoszenia kazań, zakazu podawania krytyce rozporządzeń państwowych, zachęcania wiernych do zachowania praw państwowych, pisania kazań przez zakonników i poddawania

⁴⁹ Tamże, sygn. 207, s. 338; Abolitio, sygn. 1443, s. 75.

⁵⁰ B. Kumor, dz. cyt., s. 580.

⁵¹ WAPP ABGK, Zarządzenia, sygn. 9518, b.s.; Widpisy rozporządzeń c.k. guberni, sygn. 9589, s. 8-9; Pisma z Gubernium, sygn. 202, k. 66-67 (Gubernium do bpa M. Ryłły - 28 II 1783 r.); E. Winter, *Der Josefismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740-1848*, Rutten 1962, s. 127.

⁵² Tamże.

tych tekstów wewnętrznej cenzurze przełożonego, Gubernium zabrało głos nieco wcześniej, bo w 1781 r.⁵³, a niektóre z przepisów przypomniało w 1782 r.⁵⁴

Decyzją cesarską, o czym Gubernium powiadomiło bpa M. Ryłty pismem z 12 VII 1782 r., zakazane zostało głoszenie rekolekcji i misji ludowych. Gubernium raz jeszcze przypomniało zakaz 3 IX 1783 r., co mogłoby wskazywać, że nie był on dotąd bezwzględnie przestrzegany⁵⁵. Dekret nadworny z 16 II 1785 r. polecał, aby kazania głoszone były w tym języku, który używany był przez większość parafian na terenie danej parafii⁵⁶.

We Lwowie powstała spółka, która przygotowywała homilie do Ewangelii. Z propozycją współpracy w redagowaniu homilii spółka lwowska zgłosiła się też do kapłanów grekokatolickich diecezji przemyskiej. Zdaje się, że nie znalazła ta propozycja pozytywnego oddźwięku wśród kapłanów tejże diecezji. Na pewno nie znalazł się nikt chętny do redagowania homilii w dekanacie pruchnickim. Tamtejszy dziekan, proboszcz w Radymnie ks. Ignacy Witoszyński odpowiedział 12 IX 1788 r., że ani on, ani żaden z księży w dekanacie nie wyraził chęci na przyłączenie się do lwowskiej spółki. Jako motywację odmowy dziekan podał wielość zajęć gospodarczych, dekanalnych i parafialnych⁵⁷. Działalność kaznodziejska w okresie józefińskim była poddana ścisłej kontroli. Księża składali sprawozdania, w których zamieszczali wykazy wygłaszanych kazań. Część tych sprawozdań zachowała się i na ich podstawie można stwierdzić, że przynajmniej ci księża, których sprawozdania zachowały się, przestrzegali zasady wygłaszania kazań omawiających poszczególne prawdy wiary zgodnie z obowiązującymi przepisami. Był zwyczaj podejmowania dwóch różnych tematów w jedną niedzielę. Było to częstym zjawiskiem, chociażby w dekanacie starsolskim. Oto kilka przykładów z tego dekanatu przedstawionych w oparciu o sprawozdania za IV kwartał 1794 r. Proboszcz z Bieliny Dolnej wygłosił w tym czasie 13 kazań o sakramentach i 10 o Bogu, Jego istnieniu i przymiotach. Proboszcz z Łopuszanki w jedną niedzielę wygłosił kazania na temat znaku krzyża i modlitwy, przez 4 następne niedziele pouczał wiernych o istocie grzechu i sakramencie pokuty, a w pozostałe 3 niedziele poru-

⁵³ WAPP ABGK, Protokół rozporządzeń, sygn. 9588, s. 1-2.

⁵⁴ Tamże, s. 9.

⁵⁵ Tamże, Pisma z Gubernium, sygn. 200, s. 26 (Gubernium do bpa M. Ryłty - 12 VII 1782 r.); sygn. 202, k. 461 (Gubernium do bpa M. Ryłty - 3 IX 1783 r.).

⁵⁶ Tamże, sygn. 204, s. 133 (Gubernium do bpa M. Ryłty - 21 II 1785 r.).

⁵⁷ Tamże, Manipulationis, sygn. 1285, b.s.

szął zagadnienie dotyczące istnienia Boga, przykazań Bożych i kościelnych. Ciekawy cykl kazań wygłosił proboszcz ze Starego Miasta. Przez 8 niedziel wygłaszał po 2 nauki na temat sakramentu małżeństwa i życia małżeńskiego. Ks. Eustachy Łoziński z parafii Załokieć wygłosił 26 kazań o uczynkach miłosiernych co do duszy i co do ciała. Proboszcz parafii Rypiany w dekanacie żukotyńskim tematy kazań czerpał z podręcznika do teologii moralnej w języku ruskim. Kazania te miały formę katechezy. W dekanacie ustrzyckim księża głosili w niedziele homilie tematycznie związane z tekstem Ewangelii. Dziekan baligrodzki w tabeli o stanie dekanatu, nie odnotował w 1790 r. żadnych zaniedbań w dziedzinie kaznodziejstwa⁵⁸.

4. Katechizacja.

Na temat katechizacji synod zamojski mówił w łączności z kaznodziejstwem. Granica pomiędzy katechezą i homilią była dość płynna. Księża otrzymali nakaz nauczania wiernych prawd wiary w naukach katechizmowych⁵⁹.

Katechizacji poświęcono nieco więcej uwagi w konstytucji diecezjalnej z 1764 r. Każdy proboszcz w diecezji przemyskiej został zobowiązany do katechizowania swoich wiernych we własnej cerkwi w czasie, gdy lud zbierał się na wspólną Służbę Bożą. Po Mszy św. dorośli i dzieci mieli być pouczeni w zakresie prawd wiary. Na wstępie takiego spotkania przewidziana była wspólna modlitwa. Proboszczom nakazano aby przypominali rodzicom o obowiązku nauczania dzieci prawd wiary, by posyłali dzieci na spotkania katechetyczne. Nie znających katechizmu zabroniono dopuszczać do sakramentu małżeństwa. Dziekanom zlecono kontrolę nad proboszczami, aby nie zaniedbywali oni obowiązku katechizowania parafian. Upoważniono też dziekanów do egzekwowania tej powinności przez nakładanie kar pieniężnych. Pieniądze uzyskiwane z powyższych kar przeznaczano na budowę nowej katedry w Przemyślu⁶⁰.

⁵⁸ Tamże, *Observatio praescriptorum ut de publicatione altissimarum ordinationum certitudo habeatur*, sygn. 1382, s. 36-106, 316-319, 328-331; *Tabelae*, sygn. 1941, b.s; *Introductio et observatio regulaminis ad pietatem spectantis*, sygn. 1479, s. 103-125.

⁵⁹ *Synodus 1720*, s. 58-59.

⁶⁰ Tamże, s. 70-71.

Gubernium lwowskie skierowało 21 V 1774 r. do bpa A. Szeptyckiego pismo w sprawie edukacji i katechizacji na poziomie nauczania parafialnego. Państwo wystąpiło tu jako opiekuńczy zwierzchnik czujący się odpowiedzialnym za „głoszenie i nauczanie Mądrości Bożej”⁶¹. Katecheza znalazła się wobec tego w orbicie zainteresowań oświeconego państwa, które miało świadomość odpowiedzialności za wszystkie dziedziny życia swoich poddanych, również za dziedzinę życia duchowego i religijnego. Podtekstem tej troski było czuwanie nad wychowaniem obywatela, który posłuszeństwo władzy traktował będzie jako poddany, ale również w kontekście swojej wiary i posłuszeństwa Bogu, od którego pochodzi wszelka władza.

W kurendzie z 4 V 1781 r. bp M. Ryłło nakazywał, aby w niedziele i święta były systematycznie głoszone nauki katechizmowe dla dzieci. Katechetami mieli być diakon cerkiewni, którzy w tej kurendzie zostali zobowiązani do przejścia tej funkcji⁶². Powszechny obowiązek katechizowania przypomniany był jeszcze niejednokrotnie, zarówno przez władze cerkiewne jak też i przez Gubernium. Tak na przykład Gubernium wydało decyzję 12 IV 1794 r., aby rządcy parafii i beneficjaci - duszpasterze nie tylko katechizowali w ramach obowiązującego i przyjętego systemu, a więc w cerkwiach jak to było dotąd, ale by też nauczali dzieci katechizmu w szkołach. W 1794 r. wprowadzono katechetów do szkół parafialnych. Gubernium zwracało uwagę, na to by uczącym religii był ksiądz⁶³.

W rejonie bełskim od Wielkiego Postu w 1795 r. wprowadzono zwyczaj by w czasie Wielkiego Postu katechizacja dzieci odbywała się nie tylko w niedzielę, ale również i w dni powszednie. Poza okresem Wielkiego Postu katechizacja miała odbywać się nadal tylko w niedziele i święta po Mszy św. Nad frekwencją dzieci w katechezie miały obowiązek czuwać dominia i lokalna administracja państwowa⁶⁴.

Wymagania jakie postawiono wobec prowadzących katechezę, nie mogły zostać zrealizowane bez uprzedniego przygotowania odpowiedniej kadry katechizujących. Władze rządowe zabrały się do realizacji fachowego przygotowania katechetów bardzo stanowczo. Dekret nadworny z 21 VII 1784 przesłany do diecezji za pośrednictwem Gubernium w piśmie z 19 VIII 1784

⁶¹ WAPP ABGK, Pisma z Gubernium, sygn. 195, s. 30-32 (Gubernium do bp A. Szeptyckiego - 21 V 1774 r.).

⁶² Tamże, Kurrendy, sygn. 206, s. 30.

⁶³ Tamże, Observatio, sygn. 1381, s. 68.

⁶⁴ Tamże, s. 188.

postanawiał, że do święceń prezbiteratu nie będzie mógł być dopuszczony nikt, kto nie ukończył uprzednio kursu katechetycznego⁶⁵. W tym samym roku 30 września wydany został kolejny dekret nadworny - Gubernium przesłało jego tekst do konsystorza przemyskiego 18 X 1784 r. Dekret ten uzależniał otrzymanie parafii lub kapelanii lokalnej, tak przez księży diecezjalnych jak i przez zakonników, od posiadania świadectwa stwierdzającego ukończenie kursu katechetycznego i znajomości teologii moralnej⁶⁶.

Duchowieństwo zajmujące się bezpośrednio działalnością katechetyczną, Gubernium dekretem z 17 II 1785 r. zobowiązało do udziału w kursie katechetycznym. Nadzór nad katechizacją w szkole zlecono kanonikowi kapituły lwowskiej ks. J. Hoffmanowi. W odpowiedzi na decyzję cesarską dotyczącą podniesienia wiedzy katechetycznej duchowieństwa podjął się on przygotowania i publikacji instrukcji katechetycznej dla tych, którzy na razie nie mogli uczestniczyć w kursach katechetycznych. Ks. Hoffman zorganizował również we Lwowie kurs katechetyczny a Gubernium zapowiedziało, że podobne kursy przeprowadzone zostaną przez ks. Hoffmana w każdej diecezji. Kurs przygotowawczy przewidziany był na 2 tygodnie, a jego program przewidywał fachowe wykłady i katechezy pokazowe. Biskup zobowiązał się z nakazu gubernialnego do wyznaczenia 4 ośrodków, gdzie mogłyby odbyć się takie kursy i do podania terminu ich zorganizowania. Księża mający blisko do Lwowa zobowiązani zostali do uczestniczenia w kursie we Lwowie⁶⁷.

Kursy takie zostały też zorganizowane w diecezji przemyskiej. W cyrkule przemyskim kurs katechetyczny odbył się w Przemyślu w dniach od 6 VI 1785 r. Uczestnicy kursu stawili się na miejscu w przeddzień. Kurs trwał 14 dni i był prowadzony przez ks. Hoffmana. Dziekani zorganizowali uczestnictwo 3/4 duchowieństwa z cyrkulu. Pozostali zobowiązani zostali do zapewnienia posługi duszpasterskiej na czas trwania kursu⁶⁸.

Oto jak przedstawiało się uczestnictwo księży z cyrkulu przemyskiego we wspomnianym kursie w czerwcu 1785 r. w Przemyślu⁶⁹.

⁶⁵ Tamże, Pisma z Gubernium, sygn. 203, k. 308 (Gubernium do bpa M. Ryłty - 19 VIII 1784 r.).

⁶⁶ Tamże, k. 380 (Gubernium do bpa M. Ryłty - 18 X 1784 r.).

⁶⁷ Tamże, Kurrendy, sygn. 207, s. 281; Pisma z Gubernium, sygn. 204, s. 105-107 (Gubernium do bpa M. Ryłty - 17 II 1784 r.).

⁶⁸ Tamże, Kurrendy, sygn. 207, s. 281.

⁶⁹ Tamże, *Consignatio personarum ecclesiarum 1787-1814*, sygn. 221, s. 230-236.

Tabela 1: Udział księży z cyrkułu przemyskiego w kursie katechetycznym w Przemyślu w czerwcu 1785 r.

Lp.	Dekanat	Liczba księży obecnych	Liczba księży nieobecnych
1.	Bircza	11	1
2.	Jarosław	16	
3.	Jaworów	8	
4.	Mościska	9	
5.	Niżankowice	9	
6.	Oleszyce	7	
7.	Pruchnik	16	
8.	Przemyśl cis Sanum	15	
9.	Przemyśl-Zasanie	18	
10.	Sądowa Wisznia	8	
11.	Alumni z domu prezbiteralnego	12	
12.	OO. Bazylianie	3	
13.	Wikarzy katedralni	2	
14.	Ks. J. Łabczyński	1	

Z zestawienia wynika, że z jednym wyjątkiem, na kurs przybyli wyznaczeni księża z dekanatów z cyrkułu przemyskim w komplecie. Uczestniczyli też alumni z domu prezbiteralnego, bazylianie z Dobromila, a także nie związany z duszpasterstwem ks. J. Łabczyński, egzaminator diecezjalny.

Dla księży cyrkułu leskiego kurs katechetyczny odbył się w 1788 r. W tym kursie uczestniczył między innymi surogat sanocki ks. Jan Kaffilewicz Lityński⁷⁰. Podobnie jak w przypadku kazań, również i w katechezie obowiązywało na mocy dekretu nadwornego z 16 II 1785 r. posługiwanie się językiem używanym przez większość parafian⁷¹.

Zreformowaniu uległ w połowie lat siedemdziesiątych XVIII w. katechizm. Od 1776 r. ten nowy katechizm wprowadzono do szkół parafialnych⁷². Jego pełniejsze zastosowanie w Galicji związane było z reskryp-

⁷⁰ Tamże, Pisma z Gubernium, sygn. 197, s. 71.

⁷¹ Tamże, sygn. 204, s. 133.

⁷² B. Kumor, dz. cyt., s. 587.

tem cesarskim z 6 XII 1777 r. zezwalającym na posługiwanie się tłumaczeniem tego katechizmu⁷³. Podjęto też zabiegi - ich inicjatorem było Gubernium lwowskie, które zwróciło się w tej sprawie do konsystorza greckokatolickiego w Przemyślu pismem z 20 I 1789 r. - aby obowiązujący w prowincjach cesarstwa katechizm przetłumaczyć na język ruski (ukraiński). Wobec powyższego planu konsystorz przemyski rozporządzeniem z 20 IX 1789 r. nakazał dziekanom, aby wyszukali kapłanów chętnych do podjęcia się tłumaczenia tego katechizmu⁷⁴. Późniejsze milczenie wokół tej sprawy nie pozwala jednoznacznie stwierdzić, czy taki katechizm został wydany przed 1795 r. Wiadomo na przykład, że ks. Stefan Laskowski z Szumilcza w dekanacie zamojskim posługiwał się 1793 r. katechizmem przez siebie opracowanym na użytek swoich parafian. Jego katechizm obejmował 22 jednostki tematyczne. Inny kapłan, ks. Jan Snigurski - późniejszy biskup przemyski - w roku katechetycznym 1794/1795 posługiwał się katechizmem niemieckim i polskim. Był on w tym czasie proboszczem w Brześcianach⁷⁵.

Konsystorz nakazywał księżom posługiwać się na katechezie katechizmem. Sam jednak rozkład materiału i forma przekazu należała do inwencji katechety, z tym jednak, że rozkłady materiału katechez musiały być przedstawione co roku w formie pisemnej urzędowi konsystorskiemu⁷⁶. Z przedkładanych sprawozdań można zauważyć, że księża z różnym zaangażowaniem podchodzili do obowiązku katechizowania, różny też był poziom prowadzonych przez nich katechez.

Proboszcz z Rypian w dekanacie żukotyńskim katechizował dzieci po Mszy św. niedzielnej i w czasie nieszpórów. Podstawą do nauczania katechizmu był ruski podręcznik teologii moralnej⁷⁷. O wiele więcej inicjatywy wykazał proboszcz z Olszy w dekanacie tarnogrodzkim ks. Piotr Czerlumczakiewicz, który przedstawił konsystorzowi dokładny plan katechez na rok 1794 i dołączył konspekty swoich katechez. Prowadzone przez siebie katechezy ujął w kilku blokach tematycznych:⁷⁸

⁷³ WAPP ABGK, Pisma z Gubernium, sygn. 196, s. 44 (Gubernium do bpa A. Szeptyckiego - 20 I 1779 r.).

⁷⁴ Tamże, *Introductio et observatio*, sygn. 1474, s. 73.

⁷⁵ Tamże, *Observatio*, sygn. 1382, s. 175-176.

⁷⁶ Tamże, s. 172, 178, 380.

⁷⁷ Tamże, *Introductio et observatio*, sygn. 1479, s. 125.

⁷⁸ Tamże, s. 147-150.

Objaśnienia - co to jest katechizm, podział katechizmu, kto to jest Bóg.

I. O wierze - co to znaczy wierzyć, podstawowe prawdy wiary, inne prawdy wiary.

II. O nadziei - co to jest nadzieja chrześcijańska, oczekiwanie, ćwiczenie się w nadziei przez modlitwę.

III. O miłości - co to jest miłość chrześcijańska, okazywanie miłości przez przestrzeganie przykazań.

IV. O sakramentach św. - co to jest sakrament, ile jest sakramentów, unikanie zła.

V. O spowiedzi - dobre uczynki.

VI. Rzeczy ostateczne - dodatek.

W parafii Bielina Dolna proboszcz katechizował dzieci w niedziele. Każda katecheza obejmowała dwie jednostki tematyczne. W 1794 r. odbywało się tam łączenie 12 spotkań katechetycznych. Spośród omawianych tematów 13 dotyczyło sakramentów św., a 10 poświęconych było Bogu, Jego istnieniu i przymiotom⁷⁹.

Ks. Jan Snigurski opracował rozkład katechez dla młodzieży szkolnej. Miał on służyć jako wzorzec innym proboszczom w roku katechetycznym 1794/1795. Początek roku katechetycznego przypadł na drugą niedzielę września. Przerwa w katechizowaniu rozpoczynała się od VI niedzieli Wielkiego Postu, czyli od Niedzieli Palmowej i trwała do I niedzieli po Zmartwychwstaniu. Czas ten został przeznaczony na przygotowanie do spowiedzi i Komunii św. wielkanocnej. Następną przerwę trwała od niedzieli Zesłania Ducha Świętego do II niedzieli po Zielonych Świątach. Poniżej zamieszczono okresowy plan katechez opracowany przez ks. Snigurskiego⁸⁰.

Plan katechez wg ks. Snigurskiego.

Tematy katechez

1. Pierwszy punkt pierwszego rozdziału z katechizmu.
2. Pierwszy rozdział do końca. Skład Apostolski.
3. O Bogu. Osoby Boskie.
4. Drugi i trzeci artykuł wiary.
5. O Trójcy Świętej. Stworzenie świata.
6. Artykuły wiary IV-VII.

⁷⁹ Tamże, s. 36.

⁸⁰ Tamże, s. 175-176.

7. Artykuły wiary VIII-IX.
8. Artykuły wiary X-XII.
9. Powtórka z I i II rozdziału.
10. Wstęp i cztery pierwsze prośby Modlitwy Pańskiej.
11. Pozostałe prośby Modlitwy Pańskiej.
12. Pierwszy i drugi punkt trzeciego rozdziału z katechizmu.
13. Pozdrowienie Anielskie.
14. Przykazania Boskie I-III.
15. Przykazania Boskie IV-V.
16. Przykazania Boskie VI-X.
17. Z trzeciego rozdziału o Mszy św.
18. Przykazania kościelne I-III.
19. Pozostałe przykazania kościelne.
20. O sakramentach w ogólności.
21. Powtórka (niedziela seropustna).
22. Powtórka (niedziela mięsopustna).
23. O sakramencie pokuty (pierwsza niedziela Wielkiego Postu).
24. O skrusze i postanowieniu poprawy.
25. Spowiedź i zadośćuczynienie.
26. O Sakramencie Ołtarza.
27. O przygotowaniu się do Najświętszego Sakramentu.
28. Sakrament chrztu i bierzmowania (I niedziela po Zmartwychwstaniu).
29. Sakrament kapłaństwa i namaszczenia.
30. Sakrament małżeństwa. O obowiązkach tego stanu.
31. O chrześcijańskiej sprawiedliwości.
32. O grzechach głównych.
33. Grzechy o pomstę wołające i grzechy cudze.
34. O chrześcijańskiej sprawiedliwości cz. II. O cnotach i obyczajach.
35. Dobre uczynki chrześcijańskie.
36. O korzyściach dobrych uczynków.
37. O rzeczach ostatecznych.
38. Powtórka.
39. Powtórka.
40. Powtórka.

Dziekani w sprawozdaniach o stanie personalnym dekanatów niekiedy czynili uwagi dotyczące pracy katechetycznej. Na ogół nie występują tam przypadki nagannych zaniedbań w katechizowaniu. Adnotacje takie nie są systematyczne i przy wielu księżach w sprawozdaniach jest ich brak.

W dekanacie horożańskim dziekan w jednym ze sprawozdań tylko w 9 przypadkach poczynił notatkę, że proboszcz katechizuje. Przy pozostałych 5 nazwiskach nie podał żadnej informacji⁸¹. Dziekan baligrodzki w sprawozdaniu z 1790 r. nie umieścił ani jednej uwagi dotyczącej katechizacji⁸². Podobnie było i w innych przypadkach.

Some Forms of Priestly Activity of the Clergy of Greek-Catholic Premysl Diocese in Among-Patrimonial Period

Fundamental forms of priestly work of Greek-Catholic clergy in Premysl diocese between the first and third partition of Poland were: Sunday's and holiday Holy Mass, the sacramental service and Foretelling the God's Word. In sphere of this activity normalized till then by Zamość Synod from 1720 intervened Austrian state legislation, changing, obligatory till then, canonical rules and customs. Austrian legislation aimed at unification of liturgical rites. All liturgical regulations regardless of a rite were cancelled out if they were not consistent with Roman ritual. It caused partially effective protests of Greek-Catholic bishop. Priests, usually on their own hook, still maintained the past traditions. In sphere of celebration of the sacraments the imperial decrees firmly interfered in liberaling the Penance Sacrament and in the sacramental form of contracting marriages. Series of canonical rules as regards form and conditions of the canonical validity of contracting rules as regards form and conditions of the canonical validity of contracting marriages was changed, too.

Josephinism influenced positively on regularity, conscientiousness and quality of foretelling the god's Word during Sunday's and holiday Holy Mass, and in form of catechisms for children and the adult. It appeared catechismal equipment in form of new catechism. Priests were put under an obligation to attend the catechismal courses, carry on the plans and drafts of the catechisms and write sermons, what had also got the political motive. Lots of priest of that period undertook their hard work in sphere of catechism and preaching. Deans were imposed an obligation to inspect and report whether the priest fulfil a duty of preaching the God's Word in form of sermons and catechism studies.

⁸¹ Tamże, wykazy statystyczne parafii... z r. 1787 układane przez proboszczów przy sposobności egzaminów trymestralnych, sygn. 1941, b.s.

⁸² Tamże, *Evidentia personalis status cleri 1787-1795*, sygn. 1198, s. 29.